

JANKÓ FERENC – STEVEN JOBBITT

BURGENLAND FÖLDRAJZI FELFEDEZÉSE

TUDOMÁNY ÉS TARTOMÁNYI IDENTITÁSPOLITIKA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT*

Bevezetés

A földrajzi felfedezések kapcsán sokunknak kontinensek, távoli, egzotikus tájak és birodalmak feltárási jutnak eszünkbe, ezért a cím első részét akár kérdőjellel is megfogalmazhatnánk, jóindulatú túlzásnak tekintve azt. Jelen tanulmányban azonban amellet fogunk érvelni, hogy a Burgenland politikai megteremtése utáni időszakban valóban tetten érhető a szó szerinti felfedezés mozzanata. Szemléltetni kívánjuk azt a törekvést, amely különösen a két világháború közötti időszak izgalmas közegében a tartományi identitáspolitika részeként, elsősorban geográfusok és földrajzi látásmóddal megáldott *tudáslétrehozók*, azaz történészek, tanárok, művészek, intézményvezetők, politikusok stb. részvételével Burgenland földrajzi arculatának megrajzolására, lényegi megragadására irányult. Egyúttal a Burgenlandról szóló tudományos – honismereti, földrajzi – diskurzus elemzésére is vállalkozunk, ahol érdekes kérdésként adódik, hogy hogyan transzformálódik át a terület magyarból osztrákká, milyen tudásátalakító gyakorlatok azonosíthatók például a terület magyar örökségének kezelésében.

Egy adott régióról, tájról való tudásunk a laikusok számára készenkapottnak tűnik, hiszen a természeti környezet – legalábbis mezo- és makroskálán – nincs olyan látványos mozgásban, átalakulásban. Ám ahogy Burgenland történetírásának is van története, úgy ez a földrajzi tudáslétrehozás esetében sincs másképp. Így e tanulmány a földrajzi tudás történetéről (*history of geographical knowledge*), adott régiók földrajzi felfedezéséről szóló munkák sorába illeszkedik.¹ Burgenland földrajzi megismerését ezen analó-

* A tanulmány a K-125001 számú „Geographical interpretations of the Trianon Treaty” című projekt keretében a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a K_17 pályázati program finanszírozásában készült.

¹ ANDERSON, Benedict: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, London, 2006, 240. p.; ATKINSON, David: Geographical Knowledge and Scientific Survey in the Construction of Italian Libya, *Modern Italy*, 1/2003, 9–29. p.; BOWD, Gavin – CLAYTON, Daniel: Emmanuel de Martonne and the Wartime Defence of Greater Romania: Circle, Set Square and Spine, *Journal of Historical Geography*, 2015, 50–63. p.; GOLINSKI, Jan: *Making natural knowledge*, The University of Chicago Press,

giák alapján pedig egy olyan vállalkozásnak tekinthetjük, amely egyidejűleg mobilizált forrásokat, kiadókat, intézményeket, embereket, mint ahogy írott forrásokat, könyveket, tanulmányokat, statisztikákat, képeket, festményeket, irodalmi alkotásokat, s tájakat, városokat és falvakat.

A 2021-ben centenáriumát ünneplő Burgenland meglehetősen mozgalmas száz évet tudhat maga mögött, ebből a két világháború közötti időszak különösképpen fordulatos volt. A megszületés sem volt egyszerű, mert az autonómiatörekvések, majd a csehszlovák–jugoszláv korridor-tervek igyekeztek eltéríteni az osztrák elképzeléseket, mígnem a soproni népszavazás kiharcolásával és *megnyerésével* a magyarok legalább egy kis sikert elértek a trianoni trauma közepette. Ennek tulajdoníthatóan Burgenland veszteség-érzést is okozott az osztrák oldalon. A kálvária ezzel azonban nem ért véget; gondoljunk az Anschlussra, és ezzel a tartomány felosztására Alsó-Ausztria és Stájerország között, vagy a háború utáni újbóli létrehozásra, majd a szovjet megszállás és a vasfüggöny évtizedeire.

A kibontakozó történet tehát meglehetősen komplikált és többdimenziós. Azon túl, hogy Burgenland legitimálására és a magyar területvédő, illetve revíziós törekvések ellensúlyozására földrajzilag és történetileg megalapozott érvrendszert hozzanak létre, azon osztrák igyekezet, hogy elképzeljék és felfedezzék Burgenlandot, egy szélesebb hazai projekt részeként értelmezhető. Ez pedig az új, *csónka* Alpi-Ausztria nemzeti identitásának megteremtése és ezzel összefüggésben a lakosság honismereti *nevelése*, és a turisztikai tevékenységek támogatása volt. Természetesen mindez nem nélkülözhetette a politika szerepvállalását. Utóbbi hatásaira jó példa az 1930-as évektől a német ideológiák térnyerése, amely jelentős hatást gyakorolt Burgenland földrajzi diskurzusára, ezzel együtt látni fogjuk, hogy a földrajzi tudáslétrehozás folyamata mennyire sokarcú volt.

Burgenland irányában mindig is megvolt az elsősorban történettudományi érdeklődés, nemcsak ausztriai műhelyekből – jóllehet a magyarországi figyelem magától értetődik –, ezt több kutató reprezentálja a jelenig bezárólag.² A sor talán legelejéről Andrew F. Burghardtöt kell kiemelnünk, aki

Chicago, 2005²; LIVINGSTONE, David. N.: *The Geographical Tradition*, Blackwell, Oxford, 1992; WINICHAKUL, Thongchai: *Siam Mapped. A History of the Geo-Body of a Nation*, University of Hawaii Press, Honolulu, 1994; WITHERS, Charles W. J.: How Scotland Came to Know Itself: Geography, National Identity and the Making of a Nation, 1680–1790, *Journal of Historical Geography*, 4/1995, 371–397. p.; WITHERS, Charles W. J.: *Geography, Science and National Identity: Scotland since 1920*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.

² HASLINGER, Peter: A regionális identitás kialakításának egy esete: Burgenland 1921–1938, *Regio*, 2000/4., 67–92. p.; IMRE, Joseph: Burgenland and the Austria-Hungary Border Dispute in International Perspective, 1918–22, *Region: Regional Studies of Russia, Eastern Europe, and Central Asia*, 2/2015, 219–246. p.; JANKÓ Ferenc – TÓTH Imre: *Változó erővonalak Nyugat-Pannóniában. Történelmi és földrajzi esszé*, Savaria University

történelmi időkben, egy amerikai tudományos ösztöndíj által támogatva 1956 szeptembere és 1957 áprilisa között kutatott Burgenlandban és Bécsben, s az amerikai, hartshorne-i politikai földrajz megközelítésével dolgozta fel a tartomány törekvéseit; a névadás, a székhelykeresés, a tartományi infrastruktúra építése (utak, vasutak), a gazdasági és politikai élet különböző problémáit. Munkájával a University of Wisconsinon doktori fokozatot szerzett, amely kézirat, gépelt formában *The Political Geography of Burgenland* címmel jelent meg 1958-ban. Burghardt 1961-ben tovább kutatott Ausztriában, sőt Magyarországon is járt, így formálta az anyagot könyvvé, amely *Borderland: a historical and geographical study of Burgenland, Austria* címmel jelent meg 1962-ben, mondhatni azóta sem született ehhez fogható írás a tartományról.³

Jelen tanulmány keretei között tehát arra vállalkozunk, hogy a tudáslétrehozás fő fórumaira, irányzataira – tudományos, földrajzi körök; honismereti, turisztikai irodalom; nagynémet földrajz – koncentrálna áttekintsük Burgenland földrajzi felfedezésének folyamatát. Ennek bevezetésére, azt mintegy ellenpontozva, röviden illusztráljuk azt, hogy a magyar tájleírás hogyan tekintett Nyugat-Magyarországra Burgenland megszületése előtt.

A Nyugat-Dunántúl földrajzi képe

E fejezetben az *Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képekben* című, huszonegy kötetes munka megfelelő írásait használjuk, amelyek a millennium évében láttak napvilágot. Megjegyzendő, hogy Borovszky országmonográfiáját nem használhattuk, e sorozat részeként csak Vas megye kötete jelent meg. A kor divatjának megfelelően többnyire színes földrajzi, néprajzi, történelmi és kulturális leírások olvashatók a *Magyarország* negyedik kötetében, ily módon elevenednek meg Nyugat-Magyarország tájai, városai és falvai. A megyék felosztása alapvetően természetföldrajzi alapú, a részletesebb leírásokban a járások látnak el hasonló funkciót. Sőt előbbieik inkább a területek földrajzi egységét bizonyítják: a Soproni-hegység az Alpok, illetve a Rozália-hegység

Press, Szombathely, 2008; PITTAWAY, Mark: Making peace in the shadow of war. The Austrian-Hungarian borderlands, 1945–1956, *Contemporary European History*, 3/2008, 345–364. p.; TÓTH, Imre: *A nyugat-magyarországi kérdés. Diplomácia és helyi politika a két háború között*, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron, 2006; VARES, Mari: *The Question of Western Hungary / Burgenland, 1918–1923. A Territorial Question in the Context of National and International Policy* (Jyväskylä Studies in Humanities 90), University of Jyväskylä, Jyväskylä, 2008.

³ BURGHARDT, Andrew F.: *The Political Geography of Burgenland*, National Academy of Sciences, National Research Council, Washington D.C., 1958; UÓ.: *Borderland. A Historical and Geographical Study of Burgenland, Austria*, University of Wisconsin Press, Madison, 1962.

része;⁴ Vas hegyeiként a Borostyánkői- és a Kőszegi-hegység egy hegycsoport, a Németújvári-hegység pedig Szombathely dombjaiban végződik; s ugyanígy, Vasdobra hegyeinek a Kemenesalja a kifutása.⁵

Talán nem véletlen: a tájak leírása a magyar tájelemek megragadására koncentrál, a német lakosság csak elvétve jelenik meg, a szöveg többnyire a magyar elit és a földbirtokos réteg eredményeit ünnepli a *makrotörténelem* főbb eseményeinek felsorolásakor. Ők civilizálták a területet, ők tanították és asszimilálták az etnikumokat: „hol e nemzetiségek találkoznak, a Fertő távától délre elterülő alacsony dombvidéken a magyar olvasztotta és olvasztja mainapiglan magába a másik két nemzetiséget. Ezen az övön találjuk hazánk lakóinak egyik legszebb fajtáját.”⁶ E részek aszimmetriáját csak a hiencekről,⁷ a helyi németsegről szóló külön alfejezet oldja, illusztrálva a német népi karaktert, a népszokásokat, az antropológiai jegyeket. Megtudjuk, hogy helyben *Pugläte Welt*nek hívták a területet, amely azonos a mai Bucklige Welt tájnévvel, s ma is egy tágabb területet jelent, a szomszédos stájer dombokat is beleértve.⁸ S a végén a turizmus is megjelenik: „Szép és érdekes a hienzek földje. A turistának jutalmazó, kényelmes és kellemes kirándulásokat kínál s nyaralásra igen alkalmas.”⁹

Mosont némiképp máshogy írta meg Rodiczky Jenő, kiegyensúlyozva a mérleget az előző fejezetekkel való összevetésben. Úgy emeli ki a vármegyét, mint az egyetlen Magyarországon, ahol a németiség többségben van, s a németek így az eltűnő magyar elit helyét is betöltötték. Ennélfogva a szerző ünnepélyesen ír a heidebauerek¹⁰ gazdagságáról, okosságáról és fejlett gazdálkodásukról, borkultúrájukról.¹¹

Különösen Sopron és Vas vármegye leírása kapcsán tehát nem lepődhetünk meg a későbbiekben, hogy az osztrák szerzők is részrehajlással értekeztek az újdonsült Burgenland megéneklésekor; fordult a kocka, jóllehet a történelem jóval viharosabb két világháború közötti évtizedeiben a tét is nagyobbra nőtt.

⁴ BELLA Lajos: Sopronmegye, In: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen – Magyarország IV. kötete*, Magyar Királyi Államnyomda, Budapest, 1896, 403–438. p.

⁵ BALOGH Gyula: Vasmegye, In: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen – Magyarország IV. kötete*, 361–393. p.

⁶ BELLA: *i.m.*, 418. p.

⁷ A népcsoport névalakja több formában is előfordul: heinc, hienc, heánc.

⁸ Ez később fontos elem lett Burgenland Ausztriához kapcsolásakor.

⁹ HERMANN Antal: A hiencek, In: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen – Magyarország IV. kötete*, 402. p.

¹⁰ A szó magyar fordítása – pusztai paraszt – nem terjedt el.

¹¹ RODICZKY Jenő: Mosonmegye, In: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen – Magyarország IV. kötete*, 439–464. p.

Burgenland tudományos felfedezése

Még 1919-ben számos pamflet jelent meg a terület Ausztriához csatolása mellett érvelve az osztrák *Lebensfähigkeit* szellemében, ezen túl többnyire a szokásos történelmi, nyelvi érveket sorolva.¹² Egy évvel később, 1920-ban már egy sokkal komolyabb vállalkozás látott napvilágot. A *Burgenland – Festschrift* című 146 oldalas munka Eduard Stepan (1874–1953) kiadásában jelent meg, aki több osztrák honismereti társaság munkatársa, illetve kötet szerkesztője is volt.¹³ Stepan jogászként, nezsideri (Neuseidl am See) rokonsággal, hivatali útjai során vetődött a területre, s rövidesen belevetette magát a területért folytatott agitációs munkába. Számtalan településen, köztük Sopronban is tartott vetített képes előadásokat, később Németországban is, s az anyagból kisebb írásai jelentek meg saját lapjában. A *Festschrift* kötet – amelyre a tartomány is adott anyagi támogatást – megjelenési kálváriája jól rímelt Burgenland születési komplikációira: a könyveket Sopronba szállító postakocsikat – Stepan onnan akarta a terjesztést megszervezni – az előrenyomuló magyar csapatok feltartóztatták, s így azok kénytelenek voltak visszatérni Bécsújhelyre. Ott a könyveket az állatvásártelepen pakolták le, minekután annak fele kárba ment. De a későbbi postázások során további könyvek veszttek el, így az egész könyvkiadás veszteséggel zárt.¹⁴

Vélhetően szerkesztői sugallatra a területet sokszor a Heidebauerek és a Heinzekek földjének nevezik a könyvben, ám ez nem vált általánossá később. Mint afféle tájnevek a kötet végi térképre is rákerültek, amely Burgenland egyik legelső szakszerű térképi ábrázolásának tekinthető,¹⁵ igaz, még a soproni népszavazás előtti állapotot tükrözve, úgyhogy óhatatlanul a „mi lett volna ha?” kérdése merül fel a szemlélőben (1. kép). A kötet szerzői egyéb-

¹² IMENDÖRFFER, Benno: *Deutsch-Westungarn. Schriften zum Selbstbestimmungsrecht der Deutschen außerhalb des Reiches*, Verein für das Deutschtum im Ausland, Berlin, 1919; MÜLLER-GUTTENBRUNN, Adam: *Wohin gehört Westungarn? Eine Antwort von einem ungarländischen Deutschen*, Verein zur Erhaltung des Deutschtums in Ungarn, Wien, 1919; PFAUNDLER, Richard: *Die Zukunft der Deutschen in Westungarn*, Flugblätter für Deutschösterreichs Recht 8., Hölder, Wien, 1919; WAAGEN, Lukas: *Die bergwirtschaftliche Bedeutung Westungarns für Deutsch-Österreich, Bergbau und Hütte*, 1919, 345–346. p.; WINTERSIETTEN, R.: *Heinzenland, Deutsches Neuland im Osten*, Wilhelm Braumüller Universitäts-Verlagbuchhandlung, Wien–Leipzig, 1919.

¹³ STEPAN, Eduard (Hrsg.): *Burgenland. Festschrift aus Anlaß der Vereinigung des Landes der Heidebauern und der Heinzen mit Deutschösterreich*, Verlag Zeitschrift „Deutsches Vaterland“, Wien, 1920.

¹⁴ RAUSCHER, Heinrich: *Dr. Eduard Stepan zum Gedenken*, *Das Waldviertel. Zeitschrift für Heimatkunde und Denkmalpflege*, 9/1953, 215–216. p.; STEPAN, Eduard: *Mein Lebenslauf*, *Waidhofner Heimatblätter*, 1990, 10–30. p.

¹⁵ OBERHUMMER, Eugen: *Burgenland*, *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien*, 1932, 261. p.

ként az akkori osztrák tudományos és kulturális elitet képviselték, legfőképpen Bécsből és Grácból. A könyvben a helyi németiségre fókuszálás révén főleg a kultúrtörténeti, néprajzi vonal volt erős, de az iskolaügy is fontos, ráadásul Alfred Walheim (1874–1945), az akkori tartományfőnök és Burgenland egyik névadója dörgegelmes szöveget intézett a terület szerinte elmagyarosodott fiatalságához, hogy a német öntudat fontosságára hívja fel a figyelmet.¹⁶ A földrajzi jellegű tanulmányok sorában a Fertő-tó, a hidrográfiai viszonyok, a növény- és állatvilág, az ásványkincsek és a mezőgazdaság tárgyalása kapott kitüntetett helyet. A leíró jellegű tanulmányok többsége a tartomány értékeinek hangsúlyozására törekedett, így lett például Burgenland „a bécsiek Mekkája”.¹⁷ Nagy hangsúlyt kapott a megismertetés, az új lakosok, települések befogadása Ausztria keretei közé. Ezt példázza a leggyakoribb nézőpont, a kívülről, a történeti Ausztriából Burgenlandra tekintés, a német múltba való *emlékezés*, amelyet sokszor szentimentalizmus hat át, az Ausztriához tartozás erősítésének, alátámasztásának stratégiája mellett, miközben az ezektől eltérő magyar jellegzetességek jobbára az elfedés homályában maradtak. A felfedezés stratégiája tehát világos. Az alsó-ausztriai levéltár és könyvtár igazgatójának megfogalmazásában például „a németiség egységben megmaradt ezen a tájon 850 éve, vagy régebb óta is, és egy zárt német településterületként megszakítatlan előreékelődését képezi a német alpi tartományoknak. De ezek a területek évszázadok óta gazdaságilag is Ausztria, s különösen Bécs felé vonzódnak, amely számára éppen nélkülözhetetlenné váltak.”¹⁸ Másutt a német szerzetesek a vad természet kultivátoraként jelentek meg,¹⁹ míg a gráci műszaki főiskola geológusa patetikus módon olyan telepéseknek írta le a németeket, akik „afféle merész előőrsöt képezve, nyugatról jöve elhagyták a barátságatlan hegyeket, és kiléptek a termékeny síkságokra”.²⁰

¹⁶ WALHEIM, Alfred: An die studierende Jugend des Heizenlandes, In: STEPAN (Hrsg.): *Burgenland...*, 146. p. A címből és a szövegből is látszik, hogy Walheim ekkor még a Heizenland nevet favorizálta. Még 1918 decemberében írt egy verset *Heizenland* címmel a wílvben író Walheim (első három sora: „Heizenland, / Burgenland, / Kehrst du wiederum zu uns zurück?”), amiben Burgenland csak afféle rímelő szócskaként szerepelt, mégis ez lett később a tartománynév (L.: OBERHUMMER: *Burgenland*, 258–259. p.).

¹⁷ ZIERMANN, Hans: Die Landwirtschaft des Burgenlandes, In: STEPAN (Hrsg.): *Burgenland...*, 61. p.

¹⁸ VANCSA, Max: Zur Geschichte des Landes, In: STEPAN (Hrsg.): *Burgenland...*, 17. p.

¹⁹ BAUMANN, Ferdinand: Die Kulturarbeit der Zisterzienser am Neusiedler See, In: STEPAN (Hrsg.): *Burgenland...*, 28. p.

²⁰ MOHR, Hans: Des Burgenlandes Mitgift an Bodenschätzen, In: STEPAN (Hrsg.): *Burgenland...*, 44. p.

1. kép
Burgenland térképe

Forrás: STEPAN (Hrsg.): Burgenland..., 147. p.

Burgenland létrejötte után, az 1920-as évek elején először a gráci egyetem földrajzosi fordultak érdeklődéssel a tartomány felé. Georg A. Lukas (1875–1957) történelmet és földrajzot tanult, majd utóbbiból doktorált az egyetemen, ám élete nagy részét a gráci állami főreal tanáraként dolgozta le. Lukas figyelme Ausztria–Magyarország összeomlásával fordult az osztrák és német határterületek, közte Burgenland felé, majd a pángermán eszmék búvkörében a burgenlandi területi legitimáció egyik legtermékenyebb szerzője lett az 1920-as 1930-as

évek fordulójára.²¹ Ennek okán munkásságáról részletesebben később is megemlékezünk. Az említettek fényében nem véletlen, hogy Elzász-Lotaringiához hasonlította az újdonsült tartományt első cikkében, amelyet még a soproni népszavazás időszakában, 1921 októberében vetett papírra. A referendum után a cikkhez toldott utószóban viszont családottságában már úgy vélte e megnyomorított *Brückenland* egy lyukas fabatkát sem ér, s jobb megoldásnak tartotta volna felosztását, és Alsó-Ausztriához, illetve Stájerországhoz csatolását.²²

Burgenland szó szerinti földrajzi felfedezését a Robert Sieger (1864–1926) professzor és Marian Sidaritsch (1894–1926) tanársegéd vezetésével folyt hallgatói tanulmányutakban érhetjük tetten. Sieger sokoldalú földrajzos volt, természet- és társadalomföldrajzzal egyaránt foglalkozott, így például a határok vagy a Monarchia politikai földrajzi kérdéseivel is, ezért az osztrák békedelegációnak is szakértői tagja lett.²³ Burgenland létrejöttében játszott szerepének pontos megrajzolásához még levéltári kutatások szükségesek, de annyit tudunk, hogy ennél fogva fontos kutatási kérdésnek tekintette Burgenlandot, azonban nem kutatóintézet szervezését támogatta, hanem tanulmányutak indítását.²⁴ Földrajzi szempontból különösen Burgenland déli fele számított sötét foltnak, szemben a Bécshez közeli északi résszel, így Sieger döntésére először a déli területeket keresték fel. A tanulmányutak – amelyeket a tartomány is támogatott – megszervezése és a kutatás adminisztrálása a fiatal Marian Sidaritsch feladata lett,²⁵ aki alsó-stájerországi felmenőkkel Grácban született. Két utat szerveztek a déli területekre, kettőt északra, Sidaritsch pedig három cikket közölt a témában. Ez a műhely azonban mindkettőjük 1926-os halálával felbomlott, pedig Otto Guglia szerint az összegyűjtött anyag, képek, fényképek egy nagyobb összefoglaló munka alapja lehetett volna.²⁶

²¹ STRAKA, Manfred: Georg Alois Lukas, *Blätter für Heimatkunde*, 4/1957, 97–99. p. Lukas legitimációs érvrendszerét Wallner Ernő magyar geográfus vette bírálat alá (WALLNER Ernő: A burgenlandi kérdés, *Földrajzi Közlemények*, 1930/9–10., 145–150. p.).

²² LUKAS, Georg A.: Deutschwestungarn – ein Elsaß-Lothringen der Ostmark, *Geographischer Anzeiger*, 3/1922, 57–61. p.

²³ MAYER, Robert: Robert Sieger, *Mitteilungen des Naturwissenschaftlichen Vereines für Steiermark*, 1927, XVIII–XXIII. p.; OBERHUMMER, Eugen: Robert Sieger zum Gedenken, *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien*, 7-9/1928, 193–200. p.

²⁴ Dékáni Hivatali iratai, Filozófiai fakultás, Gráci Egyetem, 1921/1922, 1067.; SIEGER, Robert: Eine geographische Studienreise im Burgenland, *Österreichische Illustrierte Zeitung*, 22/1923, 434–435. p.

²⁵ SIDARITSCH, Marian, *Curriculum Vitae. Professorenakt*, 1925, Österreichisches Staatsarchiv AT-OeStA/AVA Unterricht UM allg. Akten 940b.2.

²⁶ GUGLIA, Otto: Freunde des Burgenlandes: Prof. Sieger und Dozent Sidaritsch, *Burgenlandisches Leben*, 3/1952, 6. p. Az említett kutatási anyag egyelőre nem került elő. A tanulmányutak folyamányának tekinthető Franz Wehofsich doktori disszertációja is, amit Sieger témavezetésével írt (vö. WEHOFISCH, Franz: Zur Siedlungsgeographie des Burgenlandes, *Burgenland Vierteljahreshefte für Landeskunde, Heimatschutz und Denkmalpflege*, 3/1930, 87–89. p.).

Különösen az első, Dél-Burgenlandról szóló Sidaritsch-tanulmány az, amely visszaadja a *felfedezés izgalmát*; az északi részről szóló második cikkben már szinte hiányoznak a helyi benyomások, mint ahogy a terület tájbeosztásával foglalkozó harmadik tanulmányból is.²⁷ Az településföldrajzos Sidaritsch a települési és építkezési formák mellett alapvetően a táji formakincsre koncentrált megfigyeléseiben. Nem találjuk nyomát politikai nyilatkozatoknak, legitimációs törekvéseknek; Sidaritsch *tiszta* tudósi hangot üt meg írásaiban. Az apró részrehajlás nyoma, amikor az *expedíció* nem a magyar vagy a horvát, hanem a tiszta, hosszúházakkal épült német falu felkeresése mellett döntött,²⁸ vagy amikor megállapítja, hogy a Fertő térségében a határ nemcsak a tájat, hanem a német nép településterületét is kettévágta.²⁹ De ez utóbbival nagyon nem is lehet vitatkozni.

Az első tanulmányút egyik legkülönlegesebb pontja kétségtelenül a cigánytelepekkel való találkozás lehetett, afféle orientális benyomásként. „Szentelek (Stegersbach) előtt a domboldalban megpillantottuk az első cigány falut. A következő napokban még gyakrabban láttunk cigánytelepeket, amelyek rendre a völgyoldalakhoz tapadtak. A szorosan egymás mellett álló, vályogból és fonott ágakból tákolt dűledező viskókat látva a látogató csodálkozik, hogy itt egyáltalán lakni lehet.”³⁰

„Fontos az új, délkeleti országterület honismereti beillesztése”, hangsúlyozta Burgenland földrajzi identifikálásának feladatát 1922-ben megjelent tanulmányával Heinrich Güttenberger (1886–1946) is, a bécsújhelyi iskolafelügyelő, akinek cikke a bécsi földrajzi társaság lapjában jelent meg.³¹ Rövid írásában a jelenbeli emberföldrajzi kép megragadására törekedett, s megfogalmazta Burgenland alapvető, a későbbi történelmi és a földrajzi elemzésekben rendre előkerülő problémáit. Magyarázata szerint a „fosszilis kultúrtájakkal” jellemezhető tartomány közlekedésföldrajzi egységét a soproni népszavazás mintegy „tarkón ütötte”, így a 4 km-es szikrai (Sieggraben) „lezárás” révén két részre szakadt Burgenland. Ezt Güttenbacher fogalmazta meg legpregnansabban, s a két részt Tó- és Rába-kerületnek nevezte el (*See- és Raabgau*).³² Güttenbacher főleg a két tartományrész összevetésének szentelte írását. Az északi rész ter-

²⁷ SIDARITSCH, Marian: Eine Studienreise des Geographischen Instituts der Universität Graz in das südliche Burgenland, *Kartographische und Schulgeographische Zeitschrift*, 10/1922, 8–10. p.; Uő.: Das nördliche Burgenland, *Geographischer Anzeiger*, 1-2/1924, 15–23. p.; Uő.: Die landschaftliche Gliederung des Burgenlandes, *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien*, 1924, 118–139. p.

²⁸ SIDARITSCH: Eine Studienreise..., 112. p.

²⁹ SIDARITSCH: Das nördliche Burgenland..., 23. p.

³⁰ SIDARITSCH: Eine Studienreise..., 110. p.

³¹ GÜTTENBERGER, Heinrich: Der anthropogeographische Aufriß des Burgenlandes, *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien*, 1-12/1922, 47–55. p.

³² Ezeket Lukas előszeretettel használta későbbi írásaiban.

mészertes táji egységét fogalmazta meg, a Fertő által alapvetően két részre osztva azt: Kismartoni-medencére és a Heideboden néven ismert síksági területre. Igen plasztikus képet rajzolt a stájer dombvidékhez, Bucklige Welthez hasonló „Rába-kerület” túlnépesedett agrár-dombvidékről, és a lassan iparosodó-urbanizálódó sajátos „Tó-kerület”-ről. Országos összevetésében pedig a tartomány peremi jellegét, a hegységitől eltérő területfelhasználását, népességfejlődését, illetve ütközőzóna (*Prellbock der Volksbewegungen*) és határőr jellegét emelte ki. Ebben a munkában már tehát nemcsak az Ausztriába tagozás stratégiája jelent meg, hanem a különbségek hangsúlyozása is, amellet, hogy az elmaradottság diskurzusa is inentől datálható. De mindez a terület magyar sajátosságainak implicit módon való megragadásaként is értékelhető.

Johann Kaindlstorfer (1882–1944) bécsi földrajztanár tárgyilagos határelemzésével³³ kiegészülve ez a néhány tanulmány, illetve Stepan *Festschriftje* adja a tartomány *antréját* az osztrák földrajztudományba. Szemléletükben közös, hogy alapvetően megértéssel és pozitívan közeledtek a tartományhoz.³⁴

Érdekes módon a két világháború között megjelent osztrák földrajzi monográfiákban már másfajta megközelítés vált uralkodóvá, amelyet egyre inkább a lesajnálás, a kritika jellemez, úgy látszik, a szerzők kontextusa, amelybe íráskor behelyezkedtek, ennyire meghatározó volt. Ez már az 1923-ban napvilágot látott, ugyancsak Stepan szerkesztésével megszületett *Neu-Österreich* kötetre is igaz.³⁵ A könyv első fejezetében Karl Brockhausen minisztériumi jogtanácsos és egyetemi professzor fanyalgó sorait olvashatjuk, miszerint Burgenland „Nem nagy a nyereség; miután [Ausztria] elvesztette tengereit, ipari körzeteit, cukor, olaj és szén-területeit, kárpótlásul egy konyhakertet ajánlottak Bécs kapujában”.³⁶ A harmadik fejezetben Heinz Steinrück értékelte egész Ausztria háború utáni megcsonkítását. Burgenland feletti örömet – ahol Ausztria „az emberiség határát kelet irányában tudta előrenyomni”³⁷ – Sopron elcsatolásának bánata árnyékolta be, végül rövid, szentimentális sorokkal kapcsolta a területet Ausztriához. „A Fertő partján

³³ KAINDLSTROFER, Hans: An der Grenze des Burgenlandes, *Kartographische und Schulgeographische Zeitschrift*, 3-4/1922, 36–39. p.

³⁴ Ez a megállapítás Wehofsich későbbi tanulmányáról is elmondható (WEHOFISCH, Franz: Das Burgenland, die deutsche Grenzmark, *Geographische Zeitschrift*, 4/1933, 231–234. p.).

³⁵ STEPAN, Eduard (Hrsg.): *Neu-Österreich. Das Werk des Friedens von St. Germain*, S. L. van Looy, Amsterdam–Wien, 1923. A munka egy rövid része angolul is napvilágot látott: BROCKHAUSEN, Karl – KLAUSBERGER, M. L. – SCHEIDER, P.: *Austria, a short account of its Geography, Topography, History, Constitution and Economics* (Österreich-Bücherei 2), Wiener Literarische Anstalt, Wien, 1923.

³⁶ BROCKHAUSEN, Karl: Der Friedensvertrag von Saint Germain in seinen kulturellen und wirtschaftlichen Auswirkungen, In: STEPAN (Hrsg.): *Neu-Österreich...*, 9. p.

³⁷ STEINRÜCK, Heinz: Das Werden Neu-Österreichs, In: STEPAN (Hrsg.): *Neu-Österreich...*, 61. p.

fekszik Ruszt, a legöregebb szabad királyi város, a szőlőhegyek városa, amely Tokaj után a legjobb nedűvel bír. A tó víztükrén megremeg a napsugár, a nádasban kiált a gém, a parton álmosan bólint a nád. Ez a tartomány is egy álmodozó föld, ugyanabból a vérből, mint Ausztria.”³⁸ Az európai Kelettel való találkozás is tehát egy másik jól látható motívum az írásokban, ez köszön vissza majd Randolph Rungaldier (1892–1981), későbbi osztrák földrajzi társasági elnök írásában is, aki az újabban birtokolt „magyar táj”-jal kapcsolatban a „pusztaromantika halk fuvalatát” idézte meg. Előkerül tehát a ma már a turizmusban gyakran kommunikált pusztá-imázs is.³⁹

Egy másik nagy formátumú geográfus, Norbert Krebs (1876–1947) földrajzkönyve volt az első kimondott szakmonográfia, amelyet avatott szerző írt. Krebs több egyetemen is megfordult Közép-Európa-szakértőként, a német *Lebensraum*-elmélet egyik alkalmazójaként, *A Keleti-Alpok és a mai Ausztria* című könyvét már berlini professzorként jelentette meg. Krebs a Burgenland létével szembeni szkepticizmus oldalára helyezkedett; már Burgenland északi és déli felének elkülönített tárgyalásával is jelezte ezt, s politikai rövidlátásnak nevezte a tartomány egybentartására irányuló törekvéseket, amíg nem képesek jó gazdasági és közlekedési kapcsolatokat adni a nemcsak két, hanem a Soproni- és a Kőszegi-hegység által inkább három részre tagolt területnek.⁴⁰ Burgenland problémaorientált elemzése során előkerül Sopron, a bőségszaru problémája, az ingázás, a kivándorlás, az utak hiánya és állapota, az elmaradottság, az analfabetizmus.⁴¹ A területek jellemzésében jól felfedezhető a magyar örökséget is felhasználó elhatároló, megkülönböztető, és a hasonlóságot, azonos elemeket kereső gyakorlat is.

„A parndorfi pusztá nagy részét mostanság eke alá fogták, így a korábban a tájképet uraló birkanyájak eltűntek. Ám a forgalomtól kieső területeken, a tótól keletre virágzik az állattartás. Itt, a nagybirtokok földjén birkanyájákat, méneseket, nagy marha- és bivalycsordákat találni. A házak több mint harmadán, részben több mint a felén nád- vagy zsúpfedés van. Mindezek, illetve a táj nyitottsága igazi magyar karaktert ad a vidéknek. Viszont a tótól nyugatra a változatos domborzat és számtalan mezőgazdasági kultúra sokban a délnémet településterületre emlékeztetnek.”⁴²

³⁸ *Uo.*, 63. p.

³⁹ RUNGALDIER, Randolph: Städte und Landschaften Pannoniens, *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien*, 1935, 178 p.

⁴⁰ KREBS, Norbert: *Die Ostalpen und das heutige Österreich*, J. Engelhorn's Nachf., Stuttgart, 1928, 256. p.

⁴¹ Annak ismeretében, hogy mára mekkorát fordult a világ Burgenlanddal, érdekes látni, hogy akkoriban a helyiek nagyjából azokat a munkákat végezték a szomszédos osztrák területeken, mint amelyeket ma a magyarok Burgenlandban és másutt: mezőgazdasági idénymunka, építkezések, háztartási munka.

⁴² KREBS: *i.m.*, 357. p.

Krebs mellett a vorarlbergi származású innsbrucki földrajz-történelem professzor, Hermann Gsteu (1899–1977) több kiadást megélt *Ausztria regionális földrajza* említhető, amely a másik nagyobb szintetizáló munka volt a két világháború közötti időszakban. Gsteu, Krebshez némileg hasonlóan, három részre osztva tárgyalta a tartományt. Gsteu már újra pozitív hozzáállású, sorolja a tartomány fejlődését, településekben, épületekben, gazdaságban, külön kiemelve az Ausztria számára nyújtott gazdasági hasznokat. Írásának végén a rövid idő alatt kialakult, három népet egybeforrasztó burgenlandi öntudatról, vagyis a sikeres földrajzi identifikációs folyamatról is beszámolt.⁴³

Honismeret és turizmus: Burgenland megismertetése az akadémia világán kívül

A tudományos megismeréssel szinte egy időben indult meg Burgenland bemutatása a különböző ausztriai és németországi populáris, honismereti, turisztikai lapokban. Itt is érdekes az, hogy a nézőpontot többnyire ezen orgánák is determinálták, hiszen a cél alapvetően a tartomány nem burgenlandi olvasóval való megismertetése, elfogadtatása volt. Amint létrejöttek a helyi lapok is – az 1927-ben induló *Mitteilungen des burgenländischen Heimat- und Naturschutzvereines* és a *Burgenland Vierteljahreshefte für Landeskunde, Heimatschutz und Denkmalpflege*, majd 1932-es egyesülésükkel a máig aktív *Burgenländische Heimatblätter* –, természetesen a lokálpatriotizmus, az identitás erősítése is szerepet kapott.

Láthattuk, hogy a burgenlandi kormány tudományos projekteket is támogatott. Ez azonban sokkalta inkább igaz volt a fejezet tárgyát képező népszerű lapokra, ahol nemcsak pénzzel segítette a különszámokat, hanem szerkesztők, szerzők megbízásával, verbuválásával, vagy akár a visszatérő illusztrációkat látva, matéria biztosításával is.

Talán a legelső összeállításokat az *Österreichische Illustrierte Zeitung* közölte 1923-ban és 1926-ban.⁴⁴ Ezekben már megjelennek a későbbi lapok tematikai csírái, visszatérő témái és szerzői is, akik között a helyi politikusokat is megtaláljuk. Így a kor olvasója – amellett, hogy temérdek Amerikába induló hajójárat hirdetését láthatta – olvashatott Burgenland létrejöttének, névadásának történetéről, a fő turisztikai attrakciókról, így a Fertőről és településeiről, Kismartonról, a várakról, a tartomány gazdaságáról és híres személyiségeiről.

⁴³ GSTEU, Hermann: *Länderkunde Österreichs*, Tyrolia Verlag, Innsbruck–Wien, 1936.

⁴⁴ *Österreichische Illustrierte Zeitung*, 22/1923, 431–447. p. (itt jelent meg SIEGER: i.m. is); *Österreichische Illustrierte Zeitung*, 24/1926, 611–633. p.

Az ismeretterjesztő-turisztikai lapok figyelme főképp az 1920–30-as évek fordulóján irányult a burgenlandi térség felé. A leginkább színes összeállítást az *Österreichs Monatshefte „Der Fährmann”* közölte 1927-es különszámában, amely nemcsak a tartományi politikai vezetők rövid írásait tartalmazta, hanem statisztikai összeállításokat, verseket, novellákat és kiváltképp egy-egy város, tájegység köré csoportosított útirajzokat foglalt magában. Ezek sorában Paul Eitler (1887–1976) könyvtár- és levéltárvezető *Burgenland felfedezése* címmel írt egy, elsősorban a turisztikai megismerés folyamatára és szükségességére explicit módon reflektáló, nem előzmény nélküli írást. De ez munkaköri feladataiból is fakadt; szinte az egész kultúráért ő felelt Burgenlandban, köztük a turizmusért is. „A csatlakozás után, amikor az osztrákok kimondhatták, hogy a Heidebauerek és a Heinzekek földje immár hozzájuk tartozik, sokan eljöttek az új testvért megismerni. Ők nemcsak a burgenlandiakat ismerték meg ekkor, hanem Burgenlandot is. [...] És amikor megtudták Ausztriában, hogy ez a tájakban végtelen gazdag állam Burgenlanddal valami újat, sajátosságokat kapott, kiérdemelte, hogy megismerjék. Havas csúcsokkal övezett hegyi tó melletti alm, legelő marhákkal; ilyennek mutatkozik a pásztorélet romantikája. Burgenlandban: végtelen pusztaság, sík, mint a nyugodt tenger, egy-egy óriás szöcskeként ágaskodó gémeskúttal, körös-körül fényes tavacskákkal, nehézkes marhákkal, fürge lovakkal. Ott egy tó, amelynek vizében az azt szorító fagyos hegyek tükröződnek, itt egy víz, amely a végtelenbe nyújtózik, sós és meleg, mint a déli tenger. Várak ott, amelyek dicső múlttól tanúskodnak, az itteniek viszont nem csak történelmi viharokról, hanem egy hazatalált tartomány német múltjáról is mesélnek.”⁴⁵

A lapban egy másik érdekes írást is találunk. Fritz Heinz Reimesch erdélyi szász származású berlini újságíró azon kesereg, hogy még mindig túl sok a magyar kapcsolata a „magyar habitusú” Burgenlandnak, sok a magyar nagybirtokos és értelmiségi, s a társadalmi milió a cigányzenével és paprikás gulyással, a keletiesen kényelmes életkilátások és a pompás magyar királyságra való emlékezés mind megnehezítik a lelki szakítást Magyarországgal. Ennek okán még erősebb népművelői munkát, turizmustámogatást javasolt, s annak elkerülését, hogy Burgenlandot afféle gyarmatként kezeljék, ahova számúzik a kellemetlen hivatalnokokat, tanárokat.⁴⁶ Az írással egyben a pán-germán szemlélet megjelenésére is példát láthattunk ezekben a lapokban.

A stájer fővárosban működő, alapvetően Jugoszláviára és az elcsatolt alsó-stájer területre összpontosító *Deutschen Schulverein Südmärk* fontos sze-

⁴⁵ EITLER, Paul: Die Entdeckung des Burgenlandes, *Österreichische Monatshefte „Der Fährmann”*, 1927, Sonderheft Burgenland, 295. p.; vö. Uő.: Fremdenverkehr im Burgenlande, *Österreichische Illustrierte Zeitung*, 24/1926, 618–619. p.

⁴⁶ REIMESCH, Fritz Heinz: Das Burgenland als grenzdeutsches Erlebnis, *Österreichische Monatshefte „Der Fährmann”*, 1926, Sonderheft Burgenland, 297–300. p.

replő volt Burgenland földrajzi felfedezésében is.⁴⁷ A szervezet kiadott több könyvsorozatot, ezek sorában burgenlandi könyvecskéket is találni.⁴⁸ De az egyik első Burgenland-útikönyvet is a Südmark gondozta,⁴⁹ folyóiratuk, az *Alpenländische Monatshefte* pedig tematikus számokat és tanulmányokat szentelt a legifjabb osztrák tartománynak. Ezek sorában kiemelendő a szándékoltan formabontó címmel – ám itt az Ausztriához kapcsolás stratégiával – megjelenő írás Otto Aull tollából, aki a burgenlandi (Elő-)Alpok kifejezést alkotta meg és alkalmazta szívesen későbbi írásaiban is.⁵⁰ A már említett Lukas is írt ehelyütt; ettől fogva több éven át szállította a tanulmányokat a különböző lapokba. Fő retorikai elemként e cikkben a Csipkerózsika-álmát alvó Burgenland hazatérte emelhető ki. Lukas sorra vette Ausztriának az új tartomány révén létrejött előnyeit – közúti és vasúti tengely megteremtésének lehetősége az alpi előtéren, a mezőgazdasági földek gazdagsága és a Fertő. Írásának végén jegyezte meg, hogy a burgenlandiak a magyar időkől örökölt vendégszeretettel és nagylelkűséggel várják a látogatókat.⁵¹ A magyaroktól származó vendégszeretetet a kismartoni múzeumigazgató Alfons Barb írásában is tetten érhető, amely már egy másik lapban látott napvilágot.⁵² Ugyanitt Maria Mundprecht a tartomány háromosztatóságát fogalmazta meg útirajzában; a magányos, melankolikus sztyeppe, az élénk, kedves ám furcsa Fertő és a dallamos hegyvidék kontrasztját.⁵³ A *Bergland* folyóirat egymás után két évfolyamban is foglalkozott a tartománnyal, a hangsúlyt egyértelműen a hegyvidékkel, az alpi karakterrel ellentétes síkvidéki tájakra téve, írásban és képanyagban egyaránt (2. kép). Ehhez hasonlóan az *Österreichs Illustrierter Fremdenverkehrs und Reisezeitung* az 1934-es évfolyam képösszeállításában Ausztria táji ellentéteibe emelte be Burgenlandot.⁵⁴

⁴⁷ PROMITZER, Christian: Täterwissenschaft. Das Südostdeutsche Institut in Graz, In: BEER, Mathias – SEEWANN, Gerhard (Hrsg.): *Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen*, R. Oldenburg, München, 2004, 93–114. p.

⁴⁸ JÜRGEN, Hans: *Das Burgenland. Schriften des Deutschen Schulverein Südmark über das Grenz- und Auslandsdeutschum*, Alpenland Buchhandlung Südmark, Graz, 1928.

⁴⁹ HOFFER, von Max: *Das Burgenland – ein Wegweiser zu seinen Schönheiten für Freunde dieses deutschen Landes*, Alpenland-Buchhandlung, Südmark, Graz, 1926.

⁵⁰ AULL, Otto: *Wanderungen in den burgenländischen Alpen*, *Alpenländische Monatshefte*, 12/1928, 773–775. p.

⁵¹ LUKAS, Georg A.: *Unser Burgenland*, *Alpenländische Monatshefte*, 12/1927, 713–720. p.

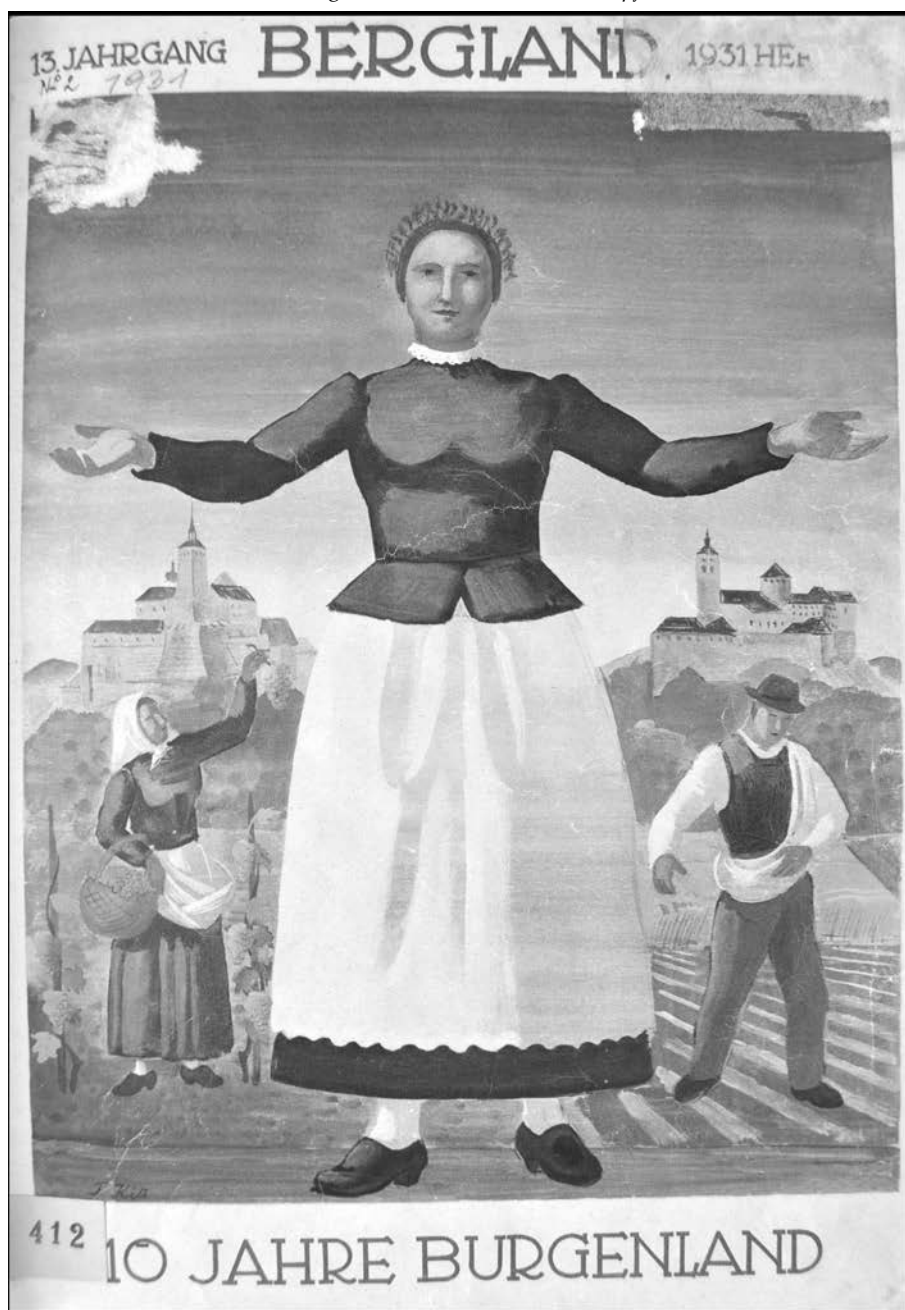
⁵² BARB, Alfons: *Der Burgenländer*, *Bergland. Illustrierte Alpenländische Monatsschrift*, 7/1929, 20–24., 41. p.

⁵³ MUNDPRECHT, Maria: *Burgenland – das Land der Gegensätze*, *Bergland. Illustrierte Alpenländische Monatsschrift*, 7/1929, 24–30., 41. p.

⁵⁴ *Österreichs landschaftliche Gegensätze...*, *Österreichs Illustrierte Fremdenverkehrs und Reisezeitung*, 9/1934, 16. p.

2. kép

A Burgenland tematikus szám címlapja

Forrás: *Burgenland*, 13. évfolyam (1931).

A nagynémet ideológia a németországi történésekkel párhuzamban, az 1920-as évek végére kezdett beszivárogni és egyre inkább normává vált az írásokban. Ennek tanúbizonyságát adja a *Burgenland Vierteljahreshefte* honismereti lap 1929. évi folyamának egyik száma. Előbb Karl Christian Loesch, a Deutschen Schutzbund für das Grenz- und Auslanddeutschtum előljárója – és Max Hildebert Boehmmel együtt a berlini Institut für Grenz- und Auslandstudien alapítója – hangsúlyozta Burgenland geopolitikai szerepét és a politikai fejlődést tekintette át. Majd Ludwig Leser tartományfőnök-helyettes (később, 1945-ben az újralakított Burgenland első tartományfőnöke) – kisebb eltérésekkel többször más fórumon is publikált – esszéjét találjuk, ahol a burgenlandi ember karaktertípusainak ünnepélyes megrajzolására vállalkozott a szerző, hosszasan kitérve a vándorlás, az ingázás problémájára. „Ki meri megtagadni, hogy ez egy ősi német kultúrta?” – szölt Leser költői kérdése a végén.⁵⁵

Az ezt követő Lukás-tanulmány fő jellemzője a táji szépségek, a tartomány átmeneti jellegének bemutatása és Burgenland pángermán pozícionálása közötti ugrálás, így utóbbi kapcsán Lukás a német délkeleti kiszögellés erősségének, az egyetlen orientális árnyalatú német kultúrtaalajnak nevezte Burgenlandot. Előbbi jellemző idézete: „Hogy itt magyar Alpokról beszéltek, és ma osztrák pusztáról beszélnek, jellemzi a köztes térséget, amely két alapvetően különböző világot választ el. Mert Burgenland hidat ver a magasföld és az alföld, a helyi és a sztyeppe éghajlat, az alpi és a pontuszi növénytakaró, az alm és a pusztá közé. Ez egy kiegészítése és befejezése a kelet-alpi gazdasági és társadalmi életnek, egy értékes tagja a teljes németiségnek Közép-Európában.”⁵⁶

Idővel Burgenlandban hagyományá vált a tartomány létrejöttének évfordulóit megünnepelni, ennek kapcsán tanulmánykötetek is napvilágot láttak. Az első ilyen összeállítás a tartományi kormány szervezésében született meg, amelyben számtalan közügyet, témát sorra vettek, alapvetően ágazati felosztás szerint. Kisebb kivételként az imént említett Maria Mundprecht jegyzett egy írást a burgenlandi tájról.⁵⁷

A helyiek erőfeszítései sorában még az útikönyveket említjük meg. A tartományt elsőként egészében felölelő munka 1932-ben látott napvilágot, Paul Eitler és Alfons Barb szerkesztésében, Ludwig Leser előszavával. A bevezető, földrajzi áttekintő írásban egy részletesebb természetföldrajzi képet bontott ki a szerző a három tájegységre elkülönülő Burgenlandról, ugyanakkor a tár-

⁵⁵ LESER, Ludwig: Der Burgenländer, *Burgenland Vierteljahreshefte für Landeskunde, Heimatschutz und Denkmalpflege*, 4/1929, 177. p.

⁵⁶ LUKAS, Georg A.: Die burgenländische Landschaft, *Burgenland Vierteljahreshefte für Landeskunde, Heimatschutz und Denkmalpflege*, 4/1929, 177. p.

⁵⁷ 10 Jahre Burgenland – seine politische, kulturelle und wirtschaftliche Entwicklung in den Jahren 1921–1931, Wirtschafts-Zeitungs-Verlag, Wien, 1931.

sadalomföldrajzot újfent csak a – lassan javuló – közlekedésföldrajzi helyzet tárgyalása reprezentálja,⁵⁸ jöllehet a könyvecskében külön fejezet szólt a néprajzi, kulturális, mezőgazdasági, szőlőművelési, erdészeti, bányászati és politikai sajátosságokról, részben helyi, részben bécsi és gráci szerzők tollából. Egy másik fejezet Burgenland nagyjából eredeti természeti állapotára hívta fel a figyelmet, azon belül is a Fertő-térség kelet-európai karakterének német településterületen belüli egyediségére.⁵⁹

Burgenland a német geopolitika kontextusában

A náci hatalomátvétel időszakában megnőtt az érdeklődés a térség iránt. Egyfelől kibontakozott, majd radikalizálódott a *Volks- und Kulturbodenforschung* irányzata, amelynek programadását a kor meghatározó geográfusához, Albrecht Penckhez kötik, az általa 1925-ben publikált térkép kapcsán. A német kultúr és néptalaj vizsgálatán belül intézményesült a *Grenz- und Auslandsdeutschtum* kutatása, továbbá a Karl Haushoffer nevével fémjelzett *Geopolitik* is.⁶⁰ Legkésőbb alakult meg az 1930-as évektől a *Südostforschung* elnevezésű irányzat, jöllehet ez a Burgenland geopolitikai diskurzusaiban már kisebb szerepet játszott, ugyanis az 1930-as évek közepétől, pláne Burgenland felosztása után, a tartomány kikerült az érdeklődés homlokteréből.⁶¹ Az irányzatok közös elméleti-módszertani gyökereit Friedrich Ratzel eredetileg apolitikus, *Lebensraum* elnevezésű politikai földrajzi koncepciójában találjuk meg. Az írások jellegzetes szófordulatai, fogalmi révén Burgenland a jelké-

⁵⁸ ROTH, Hermann: Geographisch-Geologischer Ueberblick, In: EITLER, Paul – BARB, Alfons (Hrsg.): *Burgenland-Führer*, Arthur Schiffer, Eisenstadt, 1932, 5–11. p.

⁵⁹ GINZBERGER, August: Pflanzenwel, In: EITLER-BARB (Hrsg.): *i.m.*, 12–17. p.

⁶⁰ EISLER, Cornelia: Auslandsdeutschtum, In: *Online-Lexikon zur Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa*, <www.ome-lexikon.uni-oldenburg.de/p32850> (letöltve: 2015. 09. 07.); MURPHY, David Thomas: *The Heroic Earth. Geopolitical Thought in Weimar Germany 1918–1933*, The Kent State University Press, Kent (OH) – London, 1997; PINWINKLER, Alexander: „Hier war die grosse Kulturgrenze, die deutschen Soldaten nur zu deutlich fühlten...”: Albrecht Penck (1858–1945) und die deutsche „Volks- und Kulturbodenforschung”, *Österreich in Geschichte und Literatur mit Geographie*, 2/2011, 180–191. p.; HENNIGES, Norman: „Naturgesetze der Kultur”. Die Wiener Geographen und die Ursprünge der „Volks- und Kulturbodentheorie”, *ACME. An International E-Journal for Critical Geographies*, 4/2015, 1309–1351. p.

⁶¹ BEER, Matthias: Wege zur Historisierung der Südostforschung. Voraussetzungen, Ansätze, Themenfelder, In: BEER-SEEWANN (Hrsg.): *i.m.*, 7–38. p.; LABA, Agnes: Stiftung für deutsche Volks- und Kulturbodenforschung, Leipzig, In: *Online-Lexikon zur Kultur und Geschichte...*, <www.ome-lexikon.uni-oldenburg.de/53872.html> (letöltve: 2015. 06. 03.); OBERKROME, Willi: Regionalismus und historische ‚Volkstumsforschung‘ 1890–1960, In: BEER-SEEWANN (Hrsg.): *i.m.*, 39–114. p.; PROMITZER: *i.m.*; SEEWANN, Gerhard: Das Südost-Institut 1930–1960, In: BEER-SEEWANN (Hrsg.): *i.m.*, 49–92. p.

pes, diszkurzív gyarmatosítás tárgyává vált, s az ezirányú geopolitikai gondolkodás keretében kapott újabb értelmezéseket.

Az említett irányzatokat kutatóintézetek, alapítványok, tucatnyi folyóirat és könyv reprezentálta. Ezek sorában Burgenland számot jelentetett meg a *Heilige Ostmark* és a *Volk und Reich* lapokban, ezek esetében a tartományi támogatásnak, megbízásnak, a szerzők helyi verbuválásának is nyoma van.⁶² E folyóiratok többsége alapján véve szintén honismereti, kulturális orgánium volt, azonban szerkesztőktől, szerzőktől függően a nagynémet ideológia és retorika is megjelent bennük. A Karl Haushofer nevével egybeforró *Zeitschrift für Geopolitik* viszont az explicit politikai célzatú, ideológiai hangvételű lapok közé tartozott. Az 1931-es folyamban találjuk Maull gráci egyetemi földrajztanár – nem mellesleg a folyóirat egyik szerkesztője –, és a történeész Carstanjen, a későbbi gráci délkeletnémet intézet igazgatójának *A megnyomórtott határok* című írását, amelyben a szerzők alapvetően az osztrák határvidékeket elemezték a határok, a természetrajzi körülmények és a német néptalaj viszonyában. Burgenland esetében meglehetősen tárgyilagosan kezelték a helyzetet, sőt a területet a világháború utáni ajándékként aposztrofálták.⁶³ Egy másik írásban Georg Lukas szintén a német birodalom visszavágásának reményében tárgyalta sokadik cikkében a Burgenland-kérdést, amely a tartományra vonatkozóan geopolitikai gondolatainak tulajdonképpeni összefoglalójának is tekinthető,⁶⁴ amellet, hogy Lukas általánosabb tankönyvet is írt a témában.⁶⁵ Lukas a tartományt két nép közötti pufferzónaként, az Alpok és Pannónia közötti átmeneti területként, a német délkelet erős bástyájaként s német néptalajként jellemezte.

A könyvek sorában a *Grenzlandarbeit* egyik ideológusa, Max Hildebert Boehm volt az elsők között a német határvidékekről szóló munkájával, ahol a burgenlandi németiség a magyarországi, illetve a délkelet-európai németiség részeként kapott értelmet, amely hidat képez (*Völkerbrücke*) a térség német népei számára.⁶⁶ A soproni népszavazás miatt Burgenland a határai megcsönkolását sirató Ausztria számára Dél-Tirolhoz, Karintiához, Stájerországhoz válhatott hasonlóvá. Így a lipcsei docens Karl C. Thalheim könyvében

⁶² *Volk und Reich*, 1/1929; *Heilige Ostmark*, *Zeitschrift für Kulturfragen des deutschen Ostens*, 6-7/1929.

⁶³ MAULL, Otto – CARSTANJEN, Helmut: Die verstümmelten Grenzen, *Zeitschrift für Geopolitik*, 1/1931, 60–63. p.

⁶⁴ LUKAS, Georg A.: Das Burgenland, *Geographische Zeitschrift*, 9/1928, 530–546. p.; Uő.: Die burgenländische Frage, *Geographischer Anzeiger*, 1/1930, 13–16. p.; Uő.: Das burgenländische Raum, *Zeitschrift für Geopolitik*, 8/1931, 608–618. p.

⁶⁵ LUKAS, Georg A.: *Geopolitik und Politische Geographie mit besonderer Rücksicht auf deutsches Land und Folk*, Verlag der Hamerlingbuchhandlung Stefan Poßt, Graz, 1929.

⁶⁶ BOEHM, Max Hildebert: *Die deutschen Grenzlande*, Verlag von Neimar Hobbing, Berlin, 1925, 144–149. p.

egyfajta „Nagy-Burgenland” képzetét fedezhetjük fel, amelynek területéből északon a csehszlovák, délen a délszláv állam választott le területeket, a keleti városok pedig Magyarországnál maradtak, s e munka egy szenvedő, nélkülöző burgenlandi német népet jelenített meg.⁶⁷ Vagy említhető Mintel⁶⁸ königsbergi disszertációja is, amelyben az elszakított soproni terület Burgenland fő politikai földrajzi problémájaként jelent meg.

A német nép- és kultúrtalaj-kutatás egyik fő intézményévé egy időre a Stiftung für deutsche Volks- und Kulturbodenforschung vált, amelyet Lipszében alapítottak 1926-ban kormányzati támogatással, igazgatótanácsának elnöke pedig nem volt más, mint Albrecht Penck. Az alapítvány fő vállalkozása a határ- és külhoni németiség kézisztárának kiadása lett, igaz, ez csak annak 1931-es megszűnése után tudott megjelenni, több más hasonló intézmény támogatásával.⁶⁹ Az 1933 és 1938 között megjelent három kötet fő mondanivalóját három szóval keretelték a főszerkesztők: határtörténelem, határsors és határkérdések. Az említettek mellett további jellegzetes szókapcsolatok jellemzik a tartományról szóló részeket: átmeneti táj, köztes terület, paraszti magterület, népfront. Nagyon hangsúlyos a történelmi megközelítés, így az első kötetben a 78 oldalas Burgenland-fejezet nagy része a tartomány létrejötte előtti időket mutatja be, vagyis Nyugat-Magyarország történetének különböző metszeteit, igaz német nézőpontból.⁷⁰

A *Handwörterbuch*hal egyidőben jelent meg Volk und Reich kiadó által jegyzett *Die südstdeutsche Volksgrenze* című tanulmánykötet, amelynek legtöbb írása egyértelműen német nézőpontból megfogalmazva tárgyalta a politikai lehetőségeket, így a Burgenland-probléma megoldási módjait. Analízisük csomópontjait a soproni és etnikai határ kérdései képezték, megoldásként a tartomány Alsó-Ausztria és Stájerország közötti felosztását, vagy további magyar területek megszerzését is felvetették. A főbb szerzők között találjuk – csakúgy, mint a *Handwörterbuch* esetében – Otto-Albrecht Isbertet, aki számos egyetemen, illetve határkutató intézményben dolgozott⁷¹ – majd melleleg a háború után jogatudósként kezdett új életet –, és egy összefoglaló elméleti-összefoglaló munkát is jegyzett később.⁷² Írásaiban Isbert fogalmazta meg a

⁶⁷ THALHEIM, Karl C.: *Das Grenzlanddeutschum*, Walter de Gruyter & Co., Berlin-Leipzig, 1931, 77–80. p.

⁶⁸ MINTEL, Otto: *Politische Geographie von Deutsch-Österreich*, Inaugural-Dissertation, Albertus Universität zu Königsberg, 1932, 18–20. p.

⁶⁹ OBERKROME: *i.m.*

⁷⁰ RUTH, Paul Hermann et al.: Burgenland-Westungarn, In: PETERSEN, Carl – SCHEEL, Otto – RUTH, Paul Hermann – SCHWALM, Hans (Hrsg.): *Handbuch des Grenz- und Auslanddeutschum*, Ferdinand Hirt in Breslau, 1933, 659–746. p.

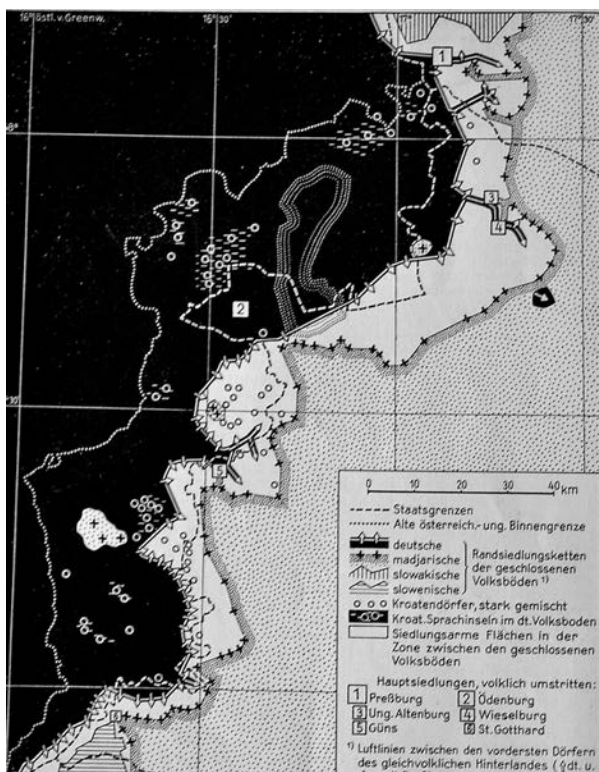
⁷¹ Magyar Intézet, Berlin; Deutsche Ausland Institut, Stuttgart, később, a háború idején Deutsche Ausland Institut, Bécs; Institut für Grenz und Auslandstudien, Berlin.

⁷² ISBERT, Otto-Albrecht: *Volksboden und Nachbarschaft der Deutschen in Europa*, Verlag Julius Beltz, Berlin-Leipzig, 1937. Az Isberttel kapcsolatos további hazai vitákat, tu-

legélesebben az egybefüggő német néptalaj délkeleti bástyájának, sőt Délkelet-Európa kapujának tekintett Burgenlanddal kapcsolatos geopolitikai teendőket, ezért talán nem véletlen, hogy Kogutowitz Károly megkritizálta Isbert etnikaitérkép-szerkesztési hibáit (3. kép).⁷³ Isbert értékelésében Burgenland kétosztatóságát az erős identitásépítéssel nem sikerült feloldani, még további feladatok vannak a honismereti irodalom számára. Ugyanakkor németországi nézőpontból nézve feloldhatónak látta a problémát: Burgenland nemcsak Ausztria része lett, hanem a zárt német néptalajhoz is csatlakozott.⁷⁴

3. kép

A német–magyar határtérség

Forrás: ISBERT: *Bevölkerung*, 666. p.

dományos ügyeket L.: UJVÁRY Gábor: *A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a neobarokk társadalomban*, Ráció, Budapest, 2010, 245–261. és 399. p.

⁷³ KOGUTOWITZ Károly: *Dunántúl és Kisalföld írásban és képen*, II., Szeged, 1936, 222–312. p.

⁷⁴ ISBERT, Otto-Albrecht: *Bevölkerung. Die deutsch-madjarische Volksgrenze*, In: PETERSEN-SCHEEL-RUTH-SCHWALM (Hrsg.): *i.m.*, 665–667. p.; ISBERT, Otto-Albrecht: *Der deutsch-magyarische Grenzraum*, In: HEISS, Friedrich – WUCHER, Waldemar (Hrsg.): *Die süd-ostdeutsche Volksgrenze*, Volk und Reich Verlag, Berlin, 1934, 136–168. p.

Áttekintésünket a *Burgenlandatlas* kiadvánnyal zárjuk, amelynek munkálataiban tulajdonképpen az akadémikus és a helyi tudáslétrehozási közösségek törekvései egyesültek.⁷⁵ A térképmű ötlete akkor született, amikor egy amatőr térképész, Fritz Bodo (1893–1978) és Hugo Hassinger (1877–1952), a Bécsben megalakult Südostdeutsche Forschungsgemeinschaft vezetője, emellett egyetemi tanár, találkoztak egy a társaság által szervezett burgenlandi tanulmányúton, 1933-ban.⁷⁶ Hassinger stratégiai és Bodo operatív vezetésével ekkortól kezdtek bele a munkába, amelyben a bécsi egyetem kultúrföldrajzosa, történészei, néprajzosa, germanistái mellett a tartomány természettudósai, levéltárosai, tanárai is részt vettek. S bár a szerzők több mint a fele Bécsből került ki, szerte Ausztriából és Németországból is színesítették a gárdát.

A munka azonban pénzügyi és politikai okok miatt is elhúzódott, ugyanis az Anschluss előtti kormány gyanakodva nézte a projektet, mivel számos náci párttag volt a szerzők között, Bodót is beleértve.⁷⁷ Csak a náci hatalomátvétel után sikerült az atlasz megjelentetése, ekkor azonban Burgenland már csak papíron létezett, tehát e mű szimbolikusan is lezárta a tartományi földrajzi tudáslétrehozásának két világháború közötti időszakát. Ahogy Hassinger fogalmazott az előszóban: „Talán a Burgenland név mint a nagy német birodalombéli Ostmark egy részének tájmegnevezése élhet tovább, mint egy öröksége egy tartománynak, amely 1921-es ausztriai politikai betagozódása óta ismert volt. Atlaszunk erről a délkeleti tartományról ad tudást a Nagynémet Birodalomnak, emberéről, történelméről, kapcsolatáról a földdel, kultúr- és életformáiról. Ahogy a politikai Anschluss Burgenland számára a nemzetszocialista szellem tekintetében beteljesült, úgy teljesül be talán a nagynémet tudományhoz való csatlakozás ezen atlaszon keresztül.”⁷⁸ Az atlaszra a „csak szolgálati használatra” bélyegző lenyomata került, s sok évig nem volt nyilvános, a belefektetett munka azonban hosszú távon időtállóvá tette. Grandiózus munka született, Bodo közben tudta tartani a projektet, s főképp a térképi részre igaz, hogy ideológiailag semleges anyagot tettek le az asztalra. Kivételt csupán a *Der Volksboden im Zeitenwandel* című térkép-összeállítás

⁷⁵ BODO, Fritz (Hrsg.): *Burgenland (1921–1938) ein deutsches Grenzland im Südosten*, Österreichischer Landesverlag – Kommissionsverlag, Wien, 1941.

⁷⁶ SVATEK, Petra: Fritz Bodo – Atlaskartographie in den 1930er und frühen 1940er Jahren, *Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft*, 2010, 323–338. p.; SVATEK, Petra: *Burgenlandatlas*, In: FAHLBUSCH, Michael – HAAR, Ingo – PINWINKLER, Alexander (Hrsg.): *Handbuch der völkischen Wissenschaften. Akteure, Netzwerke, Forschungsprogramme*, De Gruyter, Oldenburg, 2017, 2057–2060. p.

⁷⁷ SVATEK: *Fritz Bodo...*; SVATEK: *Burgenlandatlas*.

⁷⁸ HASSINGER, Hugo: Vorwort, In: BODO (Hrsg.): *i.m.*

képez. A korszellem főleg a szöveges mellékleten látszódik, így például Bodo antiszemitizmusa.⁷⁹

Burgenland honosításának stratégiái – összefoglalás

Burgenland identitásának alapjaiban a földrajzi tartalom jelentette és jelenti ma is az egyik fontos elemét. A jelen tanulmány azt szemlélte, hogy a tartomány létrejöttének körülményei között milyen stratégiák, milyen szereplők működtek a földrajzi tudáslétrehozás területén. Az egyéni tudományos motivációk, az elvárt-érezékelt társadalmi igények szerencsés módon találkoztak a politikai célokkal, így valóban hőskorát élte a tartomány földrajzi megismerése a két világháború között. A korszak kezdetét és lezárultát egyaránt egy-egy nagyobb vállalkozás reprezentálja; a megjelenésük közötti 21 évben elsősorban a honismereti, turisztikai lapok jelentették Burgenland földrajzi diskurzusának fórumát, amit a tartományi kormány is ösztönzött; a szűkebb értelemben vett tudományos kutatások a kezdeti néhány év lendülete után alábbhagytak.

A tartomány földrajzi tudásformálásának egyik célja természetesen Burgenland legitimációja volt, ami a történelemmel kéz a kézben történt, azonkívül a tartományt Ausztria földrajzi, majd Németország geopolitikai képébe kellett beilleszteni. Emellett honismereti, turisztikai motivációk működtek elsősorban a helyi törekvések mögött, a tudáslétrehozás folyamata tehát nagyrészt tudatosnak mondható. Látható volt az is, hogy a terület két- vagy háromarcúsága egyaránt szolgálhatta a földrajzi identifikációs folyamatot, s a kezdeti időszakban, majd a náci felosztás idején egyidejűleg vezethetett egyes, szinte kizárólag külső tudásformálók esetében a tartomány életkép telenségének, felosztásának gondolatához. A német geopolitikai gondolkodásban a határtérség narratíva is tovább erősödött;⁸⁰ Burgenlandot jól össze lehetett kötni a délkeleti német geopolitikai ambíciókkal. Ugyanakkor elsősorban helyi nézőpontból volt fontos a tartomány alpi vonásainak és kapcsolatainak hangsúlyozása, amely elvértve a földrajzi névadások stratégiáiban is testet öltött. Ezzel szemben a tartományon kívüli osztrák szemlélők számára főként a nem-alpi, helyenként elismerten magyar karakterelemek felfedezése volt érdekes, mindenekelőtt a Fertő, annak is keleties, pusztakaraktérű térsége; névadással azonban ezt a tájat is honosítani lehetett. E szélsőségek között a harmadik stratégia a tartomány földrajzi lényegének megragadására a tartomány átmenetiségének megfogalmazása volt, amely szintén szerepet kapott az identitásépítésben, erre jó példa a tartományi

⁷⁹ BODO (Hrsg.): *i.m.*

⁸⁰ A vasfüggöny leereszkedése után pedig szinte kizárólagossá vált.

hymnusz születésének története, illetve a pályázaton győztes mű első strófájának refrénje: „Am Bett der Raab, am Heiderand”.⁸¹ Burgenland földrajzi felfedezése tehát a valóságban és képletesen is megvalósult, Burgenland legalább annyira diszkurzív koncepcióvá vált, mint amennyire fizikai valóság mind a mai napig.

⁸¹ WINKLER, Gerhard J.: Das verordnete Landesbewußtsein, In: *Beiträge zur Landeskunde des burgenländisch-westungarischen Raumes. Festschrift für Harald Prickler zum 60. Geburtstag*, Burgenländische Forschungen Sonderband XIII., Eisenstadt, 1994, 493–505. p.